Галина Филилова (София, България)

МЕЖДУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ РЪКОПИСИ

От 28 до 30 март 1989 г. в Белград (СФРЮ) бе проведена научна конференция „Проучване на средновековните южнославянски ръкописи (Трета международна хилендарска конференция)". Тя беше организирана от Сръбската академия на науките и изкуствата и бе своеобразно продължение на конференциите по т. нар. Хилендарски проект, състояли се през 1981 г. в Кълъмбъс (Охайо, САЩ) и през 1984 г. в Рилския манастир (България)[1]. Затова и първият доклад бе на Л. Тварог (САЩ) „Двадесет години Хилендарски изследователски проект", в който в ретроспективен план беше представено възникването на колекцията от заснети на микрофилми славянски ръкописи от атонските манастири — Хилендарския, Ватопедския, Великата Лавра, както и научната обработка на тези ръкописи.

Третата поредна среща на специалистите, занимаващи се с изучаването на славянските средновековни ръкописи, имаше за цел да се представят най-новите разработки в тази област, да се обмени опит и да се набележат перспективите за бъдеща дейност. В работата на конференцията взеха участие учени от 12 страни: СФРЮ, САЩ, България, Австрия, СССР, Полша, Италия, Белгия, Франция, Великобритания, ФРГ и Кипър. Изнесени бяха 56 доклада от различни области на изучаването на ръкописните паметници — археография, палеография, текстология, езикознание, изкуствознание, химнография, кодикология и литургика, културна история.

В основата на всяко проучване на ръкописното наследство са въпросите, свързани с описването на ръкописите и изработването на критически издания. Затова в научната програма бе отделено значително място на докладите, посветени на откриването, описанието, съхранението и издаването на славянските ръкописи в различни страни. А. Наумов (Полша) говори за кирилските ръкописи в Полша и за работата по тяхното каталогизиране, която се извършва съвместно от Ягелонския университет в Краков, Института по славянознание при ПАН, CIBAL и Държавния университет в Охайо. В доклада на А. Джурова и Г. Минчев (България) бе представена сбирката от ръкописи на Центъра за славяновизантийски проучвания „Ив. Дуйчев" и бе направена обща характеристика на славянските ръкописи от фонда на библиотеката му. Г. Биркфелнер (Австрия) направи преглед на славянски ръкописи от Хилендарския манастир във фондовете на Виенската библиотека. За извършеното в периода след Втората световна война по издирването, каталогизирането и издаването на хърватски глаголически ръкописи, които са разпръснати из различни библиотеки по света, говори А. Назор (СФРЮ). По-специално тя спомена за издаването на Нюйоркския мисал — най-стария хърватски глаголически лекционар, чийто текст по езикови особености е много близък до Асеманиевото евангелие. За работата по издаването на различни описи, за прилаганата методология, за проблемите, които се налага да бъдат решавани в процеса на подготовката на материала, доклади изнесоха Б. Йованович-Стипчевич (СФРЮ) „За подготовката за издаване на сръбския паримейник", Л. Церник (СФРЮ) „Работата по палеографския албум на кирилските ръкописи от библиотеката на Хилендарския манастир", М. Грозданович-Паич (СФРЮ) „Работата по филиграноложкия албум на кирилските ръкописи от Хилендарския манастир и В. Йеркович (СФРЮ) „За издаването на старите сръбски паметници". Своя опит по прилагане на метод, основаващ се на изследването на хартията и водните знаци при атрибуцията на ръкописите, сподели Пр. Матеич (САЩ). Той представи списък на ръкописи, за които посредством този метод е установил, че са писани в Хилендарския манастир през XIV в.

На хилендарската обител славянството дължи признателност както за съхранението на паметниците на писмената му култура, така и за всичко създадено от монасите — високообразовани за времето си книжовници. Л. Василев (СФРЮ) се спря на творбите на младия монах от Хилендар, подписал се само на едно място скромно като „инок от

[1] За работата на конференцията в Рилския манастир вж. Старобългаристика, 1985, № 1, 120—123.

Далше". По-късно книжовникът е повикан от деспота Стефан да развива преписваческа дейност. Богатото му ръкописно наследство сега се атрибутира чрез методите на палеографския анализ на писмото, калиграфската характеристика, езика, използваната хартия и водните знаци. К. Ману-Зиси (СФРЮ) говори за анагоста Йован, хилендарски писар от втората половина на XIV в., а Н. Синдик (СФРЮ) за хилендарския писар Аверкий — твърде плодовит книжовник, оставил над 18 000 страници преписи.

С голям интерес бе посрещнат докладът на Б. Райков (България) за хилендарската кондика от XVIII в. Този неизследван досега ръкопис съдържа много ценна информация за живота на манастирското братство през периода 1709—1795 г. Той е извор на важни сведения за пътуванията и смъртта на Паисий Хилендарски, за контактите на монасите с народите от Балканския полуостров и Русия, за икономическото състояние на манастира. Докладите на Б. Маркович (СФРЮ) „Аграрните отношения в средновековна Сърбия според хилендарските ръкописи на Земеделския законник и Законника на цар Юстиниан", на Н. Радошевич (СФРЮ) „Откъслек с ембриологично съдържание в ръкопис от Кирилобелозерския манастир (223—226)" и на И. Левин (САЩ) „Требникът като източник за социалната история" допълват представата за културната история на южните славяни, за техния мироглед и обществено-икономически отношения през средните векове благодарение на сведенията, почерпани от ръкописните паметници. В този смисъл тематично близки са докладите на М. Петрович (СФРЮ) „Подписът на партриарх Спиридон на „Писанието" от 1380 г. и названието „триепископос" на М. Гъркович (СФРЮ) „Хилендарската грамота на цар Душан", в които се разглеждат проблеми от политическата и дипломатическата история на средновековна Сърбия. Именно чрез внимателен анализ на запазените документи се установяват важни детайли, допълващи картината на изследваната епоха.

Най-много бяха докладите, в които посредством текстологичен анализ на отделни ръкописи или група ръкописи, често пъти съчетан с изследване на езика и стила, се правят важни изводи за континуацията на културната традиция, за различните влияния, за локализацията на паметниците, установява се авторство, идентифицират се книжовни школи и отделни преписвачи. Така в резултат на внимателно текстологично изследване М. Капалдо (Италия) установява съдържанието на Милешевския сборник и коригира първоначалната му класификация като панегирик в каталога на Димитрийе Богданович. Структурата на текста в славянските богослужебни книги в сравнение с гръцката традиция е интересен проблем, посредством който могат да се установят времето и начинът на проникване на византийската културна традиция в славянската богословска литература. Оригинални наблюдения в това отношение сподели Т. Суботин-Голубович (СФРЮ) в доклада си „Успоредно изследване на структурата на сръбските и гръцките минеи от най-стария период". В него бяха разгледани и някои проблеми от историческото развитие на православното богослужение. Сравнително-текстологичен анализ на Апостола — богослужебна книга, преведена още в кирилометодиевската епоха, направи Д. Е. Стефанович (СФРЮ) в доклада си „Към съотношението на църковнославянския текст на Апостола и гръцкия текст". Той посочи важни промени, които се установяват при сравнителния прочит на текста и предложи класификация на изследваните примери. В доклада си „Цитатите от Словата на Ефрем Сирин в ранноруския Патерик" Фр. Томсън (Белгия) се спря на значението на библейските цитати за текстологията. Чрез сравнителен езиковотекстологичен анализ на най-ранните преписи на Патерика с византийския оригинал той установява, че староруските преписвачи са ползвали старобългарски източници. Й. Русек (Полша) говори за българския превод на Никоновите Пандекти (ръкоп. № 18 от сбирката на Егоров)". Авторът смята, че Пандектите на Никон Черногорец в този ръкопис не са препис от по-стари преводи, а представляват оригинален превод, при това особено качествен. В доклада си „Проучването и издаването на южнославянските пълни апракоси" В. Десподова (СФРЮ) разгледа типовете пълни апракоси, тяхното историческо развитие и представянето им в славянската ръкописна традиция. И. Райнхарт (Австрия) се спря на сръбскославянския превод на полемичните трактати на Йоан VI Кантакузин против мохамеданите и евреите (Виенски слав. ръкопис № 34) и неговите фонетични, морфологични, синтактични и лексикални особености, както и на преводаческата техника. За сръбските служебници от XIV и XV в. от текстологична и структурна гледна точка говори Д. Робинсън (САЩ).

Опит да се направи хронологическа класификация на най-ранните преписи на Поученията на Исак Сирин в славянските ръкописни събрания направи А. Минчева (България) в доклада си „Словата на Исак Сирин за постния цикъл в ръкописната сбирка на Хилендарския манастир". Тя установява, че всички преписи от Хилендарската сбирка са от приблизително едно и също време и сподели свои наблюдения за техниката на превода въз основа на съпоставени отделни слова с текста в изданието на Теотокист. М. Макробърт (Великобритания) привлече вниманието на участниците в конференцията към проблемите на проучването на „светогорската" редакция на Псалтира в южнославянските ръкописи. Въз основа на изследване на допълнителен емпиричен материал авторката смята, че трябва да се ревизира както общоприетото мнение за времето на възникване на тази редакция, така и текстологичните параметри за индикирането ѝ. В доклада си „Съотношението между Житието на Нифонт в Хилендарския ръкопис № 742 и другите ръкописи" Ч. Грибъл (САЩ) сравнява текста на този ръкопис с

текстовете във Виголексинския сборник и Ростовското Житие на Нифонт от 1219 г. и стига до извода, че хилендарският ръкопис е запазил една по-архаична форма. В. Стойчевска-Антич (СФРЮ) направи паралел между Тиквешкия ръкопис и подобните на него в южнославянската традиция.

Изследвайки езиковите особености на най-старите хърватски латински паметници от XIV в., Др. Малич (СФРЮ) установява, че в тях се откриват черти (напр. грешки на писеца), свидетелстващи, че те са преписвани от по-древни кирилски и глаголически ръкописи. Следователно в хърватския език славянската традиция е по-стара от латинската. В доклад, озаглавен „Бележки върху сръбскославянския език в някои паметници от Южна Сърбия от втората половина на XVI в.", А. Младенович (СФРЮ) се спря на три ръкописа, писани от дяк Симон (книжовник от XVI в.), които отразяват нов етап в развитието на сръбската езикова редакция. Л. Щавлянин-Джорджевич (СФРЮ) сподели свои наблюдения за появата на елементи от разговорния език в ръкописи, включени в Описа на сръбските ръкописи в Народната библиотека в Белград. Тя смята, че предстои да се направи пълно изследване на езиковите особености на тези ръкописи, тъй като при съставянето на описа са били взети предвид само най-характерните им черти. Я. Гъркович (СФРЮ) представи един много добър семантичен анализ на сложното бъдеще време върху материал от корпуса най-стари славянски писмени паметници в доклад, озаглавен „За сложния футурум в старославянския език".

Оригинален доклад на тема „Сигнални букви", абревиатури, лигатури и сегментацията при аналитичното описване на ръкописите. Експериментални данни" изнесе Е. Коцева (България). Авторката разглежда буквени и небуквени елементи, които сегментират текстовата колона и прави опит за тяхното палеографско определяне. Р. Маринкович (СФРЮ) в доклада си „Заглавията в старите сръбски прозаични ръкописи" проследи рубрикирането на прозаични текстове, част от които представляваха съчинения, свързани със словесната царска иконография.

В доклада си „Периодизация на употребата на надредните знаци в средновековните ръкописи. Надредните знаци в Киевските глаголически листове" В. Загребин (СССР) представи своите виждания за разделението на надредните знаци в средновековните сръбски ръкописи според техните характерни особености и функции на три периода. Тази класификация би могла да послужи за датиране и локализиране на ръкописите. Направен беше опит Киевските глаголически листове да бъдат отнесени към XV в. или дори по-късна епоха, тъй като надредните знаци в тях съвпадат с третия период от класификацията. Подобен по тема бе и докладът на Р. Булатова (СССР) „Забравен ръкопис от сбирката на Григорович — Книга Царства от 1418 година", в който тя се опита да докаже атрибуцията на ръкописа към книжовната дейност на Константин Костенечки чрез анализ на акцентната му система.

Б. Даниленко (СССР) изнесе доклад на тема „Окозрителният устав и сръбското влияние върху формирането му", в който се спря на промените, които настъпват в литургичните четения през XIV—XVI в., както и по-обстойно на култа към св. Сава в литургичния цикъл. Пр. Симич (СФРЮ) в доклад, озаглавен „Структурата на литургията на св. Петър", очерта мястото на тази литургия в славянското богослужение. В своето изложение „Молитвата „Отче наш" в Синайския псалтир" Фр. Мареш (Австрия) отбеляза, че това е най-старият славянски литургичен текст. Авторът прави обзор на наличието на този текст в писмените паметници от най-старата епоха и констатира, че текстът на молитвата в Остромировото евангелие е най-близък на този от Синайския псалтир. Този факт той привежда като още едно доказателство на тезата, че при кръщаването на русите свещените книги са били пренесени от Охрид.

М. Матеич (САЩ) говори за химнографския образ на св. Сава, като разглежда осем различни текста на службата за него. Заключението на учения е, че в основата на химнографския образ на сръбския светец стои агиографският му образ, но богато украсен с много литературни епитети и други стилистични фигури, заимствани от византийския химнографски фонд. Оригинално бе изследването на В. Щайнингер (Австрия) „Символиката на цветовете в сръбската средновековна житийна традиция", в което той се спира на лексемите, означаващи цветове (прилагателни, съществителни, глаголи), в 15 жития за сръбски светци и символа, който се влага от авторите им в цветовете.

Важен елемент от палеографското описание на ръкописите е тяхната украса — инициални букви, заставки, миниатюри. Изследването им спомага за атрибуцията на писмените паметници, но същевременно чрез украсата се правят интересни наблюдения за влиянието на различни школи и традиции, тя е носителка на определен мироглед, на специфично светоусещане. Г. Бабич-Джорджевич (СФРЮ), говорейки за произхода на тератологичните инициали в сръбските ръкописи от XIII в., отбеляза, че те отразяват характерните черти на украсата на славянските ръкописни книги от периода X—XIII в. Този тип инициали, съдържащи мотиви от животински произход, има аналози в ръкописи от гръцки скриптории от X в. и в още по-ранни латински илюстрации от VII—VIII в. За византийската традиция, отразена в южнославянските миниатюри от късното средновековие, говори и С. Дюфрен (Франция). В. Джурич (СФРЮ) изнесе доклад „Миниатюрите от Ватопедското четириевангелие № 937 и техните автори", който анализира качеството на илюстрациите в това евангелие. Този непубликуван ръкопис от 1360 г. е илюстриран от двама художници, от които единият е по-опитен, явно главен майстор, а другият работи под негово ръководство, но не успява да постигне това изя-

щество на рисунъка. Доклад за сръбските миниатюристи от XVII в. изнесе Ср. Петкович (СФРЮ). Р. Щихел (ФРГ) изследва „Миниатюрите от Мюнхенския сръбски псалтир (Cod. Slav. Monac.) към две библейски оди. Тяхната структура и смисъл". Авторът се спира на старозаветните оди (Книга Изход) и техните илюстрации в Мюнхенския псалтир. Анализирайки семантиката на миниатюрите, той стига до извода, че миниатюристите невинаги изцяло са разбирали текста, който илюстрират.

Сред изнесените доклади имаше и три музиковедски, защото музиката играе немалка роля в духовния живот на славяните през средновековието. Голяма е и заслугата на специалистите музиколози, които разчитайки средновековните музикални ръкописи, ги правят достояние на съвременната култура. Д. Стефанович (СФРЮ) изнесе доклад „Стихири в чест на сръбските светители в хилендарските невмени ръкописи", в който се спря на 8 ръкописа от Хилендарската сбирка от 70-те години на XVIII в. и началото на XIX в. Обект на изследването бяха съдържащите се в тях 45 стихири и музикалните им особености. Д. Петрович (СФРЮ) говори за един невмен музикален ръкопис от атонския манастир Велика Лавра (Е-10), който досега не е бил включван в музиковедските изследвания. Засегнати бяха три основни проблема: мястото на ръкописа в колекцията славянски ръкописи от манастира Велика Лавра, музикалната характеристика на ръкописа и мястото му в традициите на южнославянските музикални ръкописи. За сбирката от музикални ръкописи в Хилендарския манастир говори А. Яковлевич (Кипър).

Представените на конференцията оригинални разработки предразполагаха към оживени дискусии, допълнения и уточнения към изнесените материали. Не бяха малко и въпросите към докладчиците с молба за допълнителна информация. Характерно за конференцията беше високото научно равнище на изнесените доклади. Обобщавайки резултатите от извършената работа, председателят на Организационния комитет акад. П. Ивич (СФРЮ) подчерта, че конференцията е спомогнала да се обогатят знанията за ръкописното наследство на южните славяни, да се разкрият нови перспективи за работа. Той съобщи, че материалите от нея ще бъдат издадени в специален сборник. Професорът от Римския университет М. Капалдо предложи следващата конференция по Хилендарския проект да се проведе през 1991 г. в Италия.